

З ГІСТОРЫІ МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

ЯКУБ КОЛАС

Якуб Колас (Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч) – не толькі выдатны пісьменнік, але і таленавіты педагог. Скончыўшы ў 1902 годзе Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю, ён шмат гадоў прысвяціў педагогічнай дзейнасці, а свае педагогічныя погляды выказаў як у навукова-метадычных, так і ў мастацкіх творах. Ужо ў вершы ранняга перыяду "Школьная работніца", паказваючы бяспраўнае, паўжабрацкае становішча вясковай настаўніцы, пісьменнік адзначыў вельмі важную і адказную ролю настаўніка ў справе народнай асветы.

У той час, калі ў школе панавала муштра, а фізічнае пакаранне вучняў было ледзь не абавязковым элементом "выхавання", Я.Колас прапагандаваў гуманныя адносіны настаўніка да сваіх выхаванцаў. На яго думку, настаўнік павінен быць для вучняў не чыноўнікам, не наглядчыкам, а старэйшым таварышам. Калі педагог адчувае асалоду ад свае працы, ён зможа ўзбагаціць дзяцей трывалымі ведамі, выхаваць іх сапраўднымі людзьмі. Такім педагогам з'яўляецца маладая сельская настаўніца ў прыгаданым вышэй вершы паэта:

Рада радасцю дзяцінай,
Смутна іх бядою,
Не нацешацца дзяўчынай
Дзеткі маладою.

Так у цяжкай той рабоце

Траціць дні дзявочы,

Каб галоце і бядоце

Цьму рассяць ночы.

Я. Колас нарадзіўся і вырас у сялянскай сям'і, усё жыццё быў цесна звязаны з народам, таму імкнуўся выхоўваць у дзяцей любоў да чалавека працы і роднага краю.

Свае погляды на асвету Я. Колас выказаў і ў аўтабіяграфічнай трылогіі "На ростанях". Нельга, зразумела, сцвярджаць, што Андрэй Лабановіч, галоўны герой твора, поўнасьцю адпавядае асобе самога пісьменніка. Лабановіч перш за ўсё літаратурны персанаж. І ўсё ж, ствараючы вобраз перадавога настаўніка, які адрозніваўся ад сваіх калег маральным воблікам, вернасьцю грамадзянскаму абавязку, пісьменнік імкнуўся ўвасобіць у ім і свае маральныя і эстэтычныя ідэалы.

У другой палове XIX стагоддзя выйшлі з друку кнігі К. Ушынскага "Дзіцячы свет" (1861) і "Роднае слова" (1864), яны сталі выдатнай з'явай

у педагогіцы. Неаднаразова пасля гэтага рабілася спроба стварыць новыя падручнікі для народных вучылішчаў. У Беларусі найбольш удалай аказалася праца Я. Коласа "Другое чытанне для дзяцей беларусаў", выдадзеная ў 1909 годзе ў Пецярбургу. Яе аўтар імкнуўся растлумачыць юным чытачам некаторыя тайны прыроды, навакольнага асяроддзя.

У невялікіх апавяданнях ён расказвае пра з'явы, блізкія і знаёмыя дзецям і адначасова не зусім зразумелыя ім. Дыдактычная задача большасці твораў – уплываць на маральны воблік дзіцяці, фарміраваць у яго эстэтычнае пачуццё. Цікавым ў гэтым сэнсе з'яўляецца апавяданне "Вясна", якім пачынаецца "Другое чытанне для дзяцей беларусаў". Сама манера апісання цікавейшай з'явы прыроды звяртае на сябе ўвагу. Я. Колас, нібы з роўнымі, вядзе з дзецьмі цёплую, добразычлівую гутарку пра абуджэнне зямлі, вучыць бачыць у гэтым абуджэнні непаўторную прыгажосць. Разам з тым апавяданне вызначаецца пэўным філасофскім зместам. Напрыклад, падрабязна апісваючы пераўтварэнне маленькіх ручайкоў у магутную раку, педагог паказвае дзецям вялікую сілу адзінства, згуртаванасці людзей. Своеасабліваю маральную нагрузку чысуць радкі, дзе аўтар вядзе гаворку пра барацьбу сонца з зімовым холадам: "І так яно (сонца.– А. Л.) працуе цэлы месяц, пакуль не згоніць з зямлі сляды халоднай зімы. І ваюе яно з цьмою і холадам, як ваюе чалавек са злом і несправядлівасцю".

Я. Колас ужо тады разумеў, што кніга павінна не толькі даваць пэўную колькасць ведаў, але і выхоўваць усебакова развітую асобу для грамадства. Пра гэта сведчыць канцоўка апавядання "Вясна", у якой пісьменнік звяртаецца да дзяцей са словамі: "Гуляйце, дзеткі! Разумна гуляйце, прыглядайцеся да жыцця божага свету: няхай вучыць ён вас, як жыць, як зрабіць вашу сілу разумнаю сілаю, каб непрыяцелі вашы не здалелі вас, не пабілі вас у адзіночку. Цяпер ваш час, гуляйце, набірайцеся сілы. Няхай шчыра свеціць вам сонца, няхай не зарастае дарога ваша дзікаю травой, як зарасла дарога вашых бацькоў. Няхай шырэй і далей пазірае вока ваша на божа свет, на саміх сябе".

У многіх творах Я. Колас раскрывае значэнне і важнасць такіх маральных якасцей, як таварыская ўзаемавыручка ("Разліў Нёмана"), дабрата ("Ластаўкі", "Якую карысць прыносяць нам птушкі"), працавітасць ("Мурашкі і іх будова").

Своеасаблівае месца ў кнізе займае алегарычнае апавяданне "Дуб і чароціна". Чытаючы яго, дзеці, на думку Я. Коласа, зразумеюць тую акалічнасць, што чалавек павінен умець пастаяць за сябе, дасягаць сваёй мэты толькі ўласнымі намаганнямі. Пісьменнік падкрэслівае тут складанасць жыццёвага шляху, а таму ён вучыць дзяцей не баяцца цяжкасцей, папярэджвае, што нельга жыць падобна чароціне, згінаючыся перад усімі, хто мацнейшы за цябе. Хітрасць, пошукі лягчэйшых шляхоў у жыцці не могуць прынесці чалавеку жаданых вынікаў. Толькі ўпартая, бескампрамісная барацьба з цяжкасцямі, уменне пераадольваць уласную слабасць загартоўвае чалавека, робіць яго мужным і стойкім. "Лепей зламацца зусім, чым гнуцца ўсякай сіле, – гаворыць дуб, звяртаючыся да чароціны. – Мы, дубы, так і робім: або ломімся, або выжываем. Затое, як хто з нас захаввае сваё жыццё, тады нікога не баімося".

Прапаноўваючы сваю кнігу маленькім чытачам, Я. Колас хацеў навучыць іх бачыць прыгожае ў людзях і прыродзе, радавацца жыццю і ўсяму жывому.

Менавіта так успрымае хлопчык Ясь прылёт птушак (апаবাদанне "Прылёт птушак"), яму становіцца "так хораша, так міла, – душа замірае!" Ужо ў гэтым невялічкім творы можна прасачыць думку Я. Коласа пра адзінства маральнага і эстэтычнага выхавання. Маленькі герой, сын, магчыма, непісьменных бацькоў, здолеў адчуць прыгожае ў спевах птушак, і гэта ўменне адчуць асалоду ад прыгожага гаворыць адначасова і пра добразычлівыя адносіны хлопчыка да ўсяго жывога ў прыродзе. Яшчэ ярчэй ілюструецца ўзаемасувязь маральнага і эстэтычнага выхавання ў апаবাদанні "Якую карысьць прыносяць нам птушкі", маленькі герой якога хацеў забіць птушку, але, на шчасце, яго спыніў настаўнік. Пасля гутаркі з настаўнікам хлапчук пачынае разумець, што птушкі не толькі знішчаюць шкоднікаў палёў, але і ўпрыгожваюць нашу прыроду, жыццё чалавека.

У школьнай чытанцы Я. Коласа праяўляюцца апаবাদанні чаргуюцца з вершамі. Гэтым самым пісьменнік паказаў дзецям, што думкі чалавека, яго пачуцці можна перадаваць і паэтычнай мовай, якая ўжо сама па сабе з'яўляецца носьбітам прыгожага.

Такім чынам, "Другое чытанне для дзяцей беларусаў" – адзін з першых падручнікаў, які эфектыўна выкарыстоўваўся як для навучання, так і для маральна-эстэтычнага выхавання дзяцей.

Важнай вяхой у развіцці метадычнай думкі на Беларусі стала праца Я. Коласа "Методыка роднай мовы" (1926). Галі "Другое чытанне для дзяцей беларусаў" змяшчала багаты пазнавальна-дыдактычны матэрыял, то новая праца пісьменніка-педагога прапаноўвала навукова абгрунтаваны палажэнні, звязаныя з метадыкай навучання чытанню і вывучэннем роднай мовы, у якіх адзначалася неабходнасць спалучэння працэсаў навучання і выхавання. Як і вядомыя рускія вучоныя-педагогі К. Ушынскі, І. Вінаградаў, Д. Ціхаміраў, Я. Колас лічыў, што пры вывучэнні мовы трэба абавязкова выкарыстоўваць выхаваўчы матэрыял літаратуры. На яго думку, кожны літаратурны твор, выкарыстаны ў працэсе навучання, павінен выхоўваць духоўна багатую, маральна здаровую асобу, якая была б здольна пераадолець любыя цяжкасці, абараніць высокія грамадзянскія ідэалы. Вось чаму пры адборы тэкстаў мастацкай літаратуры для вывучэння ў школе, падкрэслівае пісьменнік-педагог, неабходна ўлічваць іх даступнасць, а таксама ўзроставыя, сацыяльныя і індывідуальныя асаблівасці вучняў. Пры гэтым правільнаму і глыбокаму ўспрыняццю і разуменню мастацкага тэксту павінен садзейнічаць яго аналіз.

Я. Колас сцвярджаў, што "яскравыя мастацкія вобразы, моцна адбіваючыся ў дзіцячай псіхіцы, могуць стаць для іх жывымі прыкладамі ўсяго прыгожа-адмысловага і добрага" [14, с. 396–397]. Абараняючы сваю пазіцыю, ён прапагандаваў некаторыя прыёмы і метады маральна-эстэтычнага выхавання з выкарыстаннем тэкстаў мастацкай літаратуры. Адным з самых дзейсных прыёмаў, на яго думку, з'яўляецца літаратурна-мастацкае чытанне твораў, якое дапамагае больш поўна зразумець тэкст, выходзіць эстэтычны густ. "Чытанне служыць і эстэтычнаму выхаванню дзяцей. Яно ўзбагачае фантазію новымі вобразамі, даючы дзецям новыя разнастайныя перажыванні, выходзіць ў іх густ да прыгожага, да паэзіі і мастацтва" [14, с. 396]. Асабліва эфектыўны гэты прыём пры чытанні на памяць, бо "тое, што вывучана на памяць, складае самы сталы здабытак

вучня"[14, с. 417 – 418]. Я. Колас настойліва раіў выкарыстоўваць пры аналізе літаратурных твораў элементы драматызацыі, рабіць інсцэніроўкі па мастацкіх творах, падкрэсліваў важнасць такога прыёму, як ілюстраванне прачытанага ў выглядзе малюнка або ручной працы. Будучы таленавітым педагогам і псіхолагам, ён адначасова перасцерагаў настаўніка ад празмернага захаплення рознымі прыёмамі, бо ўсякая празмернасць можа прынесці не карысць, а шкоду працэсу выхавання і навучання. У "Методыцы роднай мовы" вядзецца палеміка з прыхільнікамі так званага "выхаваўчага чытання", якія адмаўлялі вывучэнне твораў класічнай літаратуры ў школе. Беларускі метадыст сцвярджаў, што класічную літаратуру здольны зразумець кожны чалавек, незалежна ад яго ўзросту, хаця глыбіня ўспрыняцця і разумення твора ў кожнага свая. Задача настаўніка – зацікавіць вучняў гэтым творам, што дасягаецца праз яго чытанне.

У той час, калі Я. Колас працаваў над "Методыкай роднай мовы", у Беларусі было шмат узораў высокамастацкай літаратуры, яны былі найбольш даступнымі для беларускіх дзяцей, якія жылі ў асноўным на вёсцы, куды руская мова пранікала не так інтэнсіўна, як ў горад. Ужо значна пазней, звяртаючыся да дзяцей школьнага ўзросту, ён заклікаў іх берагчы і любіць родную мову: "Роднае слова – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і скаляючы нас свет. Пагэтану вам неабходна так старанна вывучаць сваю родную мову, ведаць і любіць лепшыя творы беларускай літаратуры. І перш за ўсё трэба ведаць свой народ, яго гісторыю, яго багатую вусную творчасць"[14, с. 26]. Народны паэт справядліва гаварыў, што фальклор з'яўляецца каштоўным дарам, які трэба берагчы, шанаваць, як гэта рабілі лепшыя майстры мастацкага слова А. Пушкін, І. Крылоў, Л. Талстой, Т. Шаўчэнка, Я. Купала і вялікія кампазітары П. Чайкоўскі, М. Глінка і іншыя. Іменна таму, што яны выкарыстоўвалі ўсё лепшае створанае народам, іх творчасць зачароўвае людзей ўсіх пакаленняў "сваім нарадам, паўнакроўнасцю вобразаў і мастацкага слова" [14, с. 26].

Актыўна працуючы на ніве народнай асветы і ў галіне мастацкай літаратуры, Я. Колас веў нястомную барацьбу за культуру і чысціню мовы, у чым бачыў адзін з паказчыкаў выхаванасці чалавека. Асабліва яго абуралі моўныя хібы мастакоў слова. Ён лічыў, што "слова для пісьменніка – гэта асноўная канва, на якой будзе ён сваю мастацкую творчасць"[13, с. 152]. У час працы над мастацкім творам Я. Колас шліфаваў яго мову, імкнуўся, каб словы станавіліся "крылатымі", браў прыклад з класікаў рускай літаратуры. Беларускі пісьменнік разумее, што ўсякае трапнае слова ў літаратурным творы становіцца неад'емным набыткам народа, яно ўспрымаецца як народнае багацце, таму што здольна аказваць маральнае ўздзеянне на чытача, выклікаць у яго эстэтычнае захапленне. Я. Колас заклікаў пісьменнікаў асаблівую ўвагу звяртаць на школу, бо ў школах Беларусі доўгі час адсутнічала мастацкае выхаванне. Сведчаннем гэтаму – адсутнасць падручнікаў па літаратуры, матэрыял жа для школьнага вывучэння, як зазначаў Я. Колас, падбіралі людзі, нярэдка зусім некампетэнтныя ў такой справе. Ён сцвярджаў, што школа павінна зацікавіць сваіх выхаванцаў прыгажосцю паэтычнага слова, раскрыць крыніцу гэтай прыгажосці дасканалым і даходлівым для вучняў мастацкім аналізам літаратурнага твора, а рашыць гэтую складаную задачу павінны дапамагчы школе пісьменнікі ў час непасрэдных сустрэч і гутарак

са школьнікамі.

Я. Колас, як і В. Бялінскі, каштоўнасць твора мастацкай літаратуры бачыў і ў тым, як ён успрымаецца народам, наколькі ён можа выклікаць станоўчую рэакцыю чытача, якую выхаваўчую ролю здольны выканаць. Называючы пісьменнікаў выхавацелямі, Я. Колас лічыў галоўнай прычынай творчых няўдач літаратараў іх адарванасць ад народа, ад жыцця. Чытач становіцца з кожным годам ўсё больш адукаваным і патрабавальным, гаварыў ён, і таму адхіляе ўсё надуманае, нерэальнае. Абавязак мастака слова – увесць час папаўняць свой інтэлектуальны багаж, свае веды, вучыцца ў народа, адлюстроўваць яго жыццё. Ён падкрэсліваў, што першачарговай задачай кожнага пісьменніка з'яўляецца ўдасканалванне сваёй асобы, выхаванне ў сабе лепшых якасцей нашага народа. Каб паказаць сучасніка ва ўсіх яго праявах, пісьменнік павінен быць сам духоўна багатым, бездакорным у маральных адносінах. Гэта маральная чысціня праяўляецца ў добрасумленнай працы, у глыбокай павазе да простых людзей, у праўдзівым адлюстраванні рэчаіснасці. Народны паэт звяртаў увагу мастакоў слова на неабходнасць раскрываць "карціну жыцця" такой, якой яна ёсць, жывой, рэальнай, ва ўсёй яе прыгажосці, з пераадоленнем цяжкасцей і супярэчнасцей. Ствараючы вобразы станоўчых герояў, сапраўдны пісьменнік неабыхавы да іх лёсу, ён разам з імі жыве, хвалюецца, радуецца сумуе. Такі твор будзе зразумелы галоўнаму крытыку – народу, ён будзе сатэнічаць фарміраванню маральных якасцей асобы чалавека.

Педагагічная, метадычная і літаратурна-мастацкая спадчына Я. Коласа пацвярджае выказаную думку пра арганічную сувязь маральнага і эстэтычнага выхавання. Як мастак слова і педагог ён раіў выкарыстоўваць у выхаваўчых мэтах лепшыя ўзоры мастацкай літаратуры і таму неаднойчы ставіў перад пісьменнікамі задачу – ствараць высокадэійныя творы, якія б маглі праўдзіва расказаць пра нашу рэчаіснасць, аказваць уплыў на маральнае аблічча чытача, на фарміраванне ў яго эстэтычнага густу.

ІВАН ЗАМОЦІН

Нарадзіўся Іван Іванавіч Замоцін 1 лістапада 1873 годзе ў вёсцы Крывуліна Бежацкага павета Цвярской губерні ў сям'і безземельнага селяніна. Спачатку вучыўся недалёка ад дому, у вёсцы Балдзева, затым у Громаўскім прытулку ў Пецяўбургу. І. Замоцін ужо ў юнацкія гады выявіў незвычайныя здольнасці да навукі, таму быў залічаны ў Пскоўскую гімназію "за казённы кошт", куды звычайна сялянскіх дзяцей не прымалі. У 1897 годзе паспяхова скончыў Пецяўбургскі гісторыка-філалагічны інстытут па спецыяльнасці "гісторык літаратуры". У 1904 годзе абараніў дысертацыю на атрыманне навуковай ступені магістра рускай славеснасці. А яшчэ праз чатыры гады стаў доктарам навук.

Сваю педагагічную дзейнасць пачынаў настаўнікам гімназій Варшавы і Пецяўбурга. З 1904 года працаваў прыват-дацэнтам Варшаўскага, потым Пецяўбургскага універсітэтаў. З 1908 па 1916 год – прафесар Варшаўскага, а з 1917 па 1922 год – Данскога універсітэтаў.

У 1921 годзе быў адкрыты Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Педагагічных кадраў не хапала, таму па просьбе рэктара БДУ У. Пічэты Іван Іванавіч у 1922 годзе пераехаў у Мінск, дзе быў абраны прафесарам кафедры гісторыі рускай літаратуры ўніверсітэта, а з 1931 годзе – Мінскага дзяржаўнага педінстытута (цяпер Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка). Адначасова І. Замоцін працаваў у Інстытуце беларускай культуры, у 1928 годзе стаў акадэмікам АН БССР, у 1929 годзе – членам-карэспандэнтам АН СССР.

Вучоны добра ведаў восем замежных моў: нямецкую, англійскую, французскую, польскую, чэшскую, сербскую, лацінскую і грэчаскую.

За 40 гадоў І. Замоцін надрукаваў больш за 140 прац (каля 5 тысяч друкаваных старонак). Галоўныя прадметы яго навуковых даследаванняў – новая руская літаратура, пачынаючы з рамантычных плыняў 20-х гадоў (абедзве яго дысертацыі прысвечаны гэтай праблеме), і літаратура 40-х і 60-х гадоў, А. Пушкін, М. Лермантаў, Ф. Дастаеўскі, Л. Талстой, А. Чэхаў... Ёсць у яго працы і па вуснай народнай творчасці.

Пераехаўшы ў Мінск, І. Замоцін плённа працаваў у галіне беларускага літаратуразнаўства. Ён першы паставіў імя Якуба Коласа побач з імёнамі вядомых пісьменнікаў свету, першы напісаў рэцэнзію на кніжку "Новая зямля". І. Замоцін стаяў ля самых вытокаў беларускай літаратуразнаўчай навукі, калі, за выключэннем "Нарысаў па гісторыі беларускай літаратуры" М. Янчука і падручніка М. Гарэцкага "Гісторыя беларускай літаратуры", фактычна не было не толькі манаграфічных даследаванняў, але і самі творы не былі як след сабраны і сістэматызаваны. Ён быў перакананы, што беларуская літаратура заслугоўвае таго, каб яе збіранне і вывучэнне было пастаўлена на навуковую аснову і стала дзяржаўнаю справай, настойліва дамагаўся вывучэння гісторыі літаратуры, лічыў яе такой самай навукай, "як іншыя гістарычныя дысцыпліны". "Гісторыю літаратуры, – пісаў вучоны, – трэба ці ўсю адкінуць, ці ўсю прызнаць – чагосьці кампраміснага тут быць не можа, таму што без цвёрдай базы нельга прыйсці ні да якіх станоўчых навуковых вынікаў" [8, с. 267].

Галоўную залячу літаратурнай камісіі, якую І. Замоцін узначальваў у 20-я гады, ён бачыў у напісанні манаграфій і асноўнае – у збіранні і акадэмічным выданні твораў беларускіх пісьменнікаў, каб імі мог карыстацца як вучоны-літаратуразнавец, так і масавы чытач. Па яго ініцыятыве і з яго прадмовай быў выдадзены ў 2-х тамах збор твораў М. Багдановіча, а пасля выйшлі творы Цёткі і П. Труса.

Пяру І. Замоціна належаць працы па гісторыі беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя: "Пуціны беларускай літаратуры (Якуб Колас – "Новая зямля")" (1924), "Паэма Якуба Коласа "Сымон Музыка" як аўтахарактарыстыка" (1926), "Беларуская драматургія, ч. I – Драматычныя творы Я. Купалы" (1927), "М.Багдановіч. Крытыка-біяграфічны нарыс" (1927) і інш.

Працуючы выкладчыкам ВНУ, І. Замоцін распрацоўваў і пытанні методыкі вывучэння беларускай літаратуры ў новай школе. Сярод настаўнікаў-філолагаў асабліва папулярнымі былі два выпускі яго метадычных нарысаў "Мастацкая літаратура ў школьным выкладанні" (1927–1928), у аснову якіх вучоны паклаў лекцыі, прачытаныя ў 1923-1927 гадах студэнтам Беларускага дзяржаўнага

універсітэта. Па сутнасці, гэта была першая навуковая праца па методыцы выкладання беларускай літаратуры.

Метадычныя нарысы "Мастацкая літаратура ў школьным выкладанні" рыхтаваліся да друку і выдадзены ў той час, калі ў школах краіны захапляліся Дальтон-планам і асабліва прапагандавалася адна з яго форм – брыгадна-лабараторны метады, у адпаведнасці з якім галоўная ўвага надавалася індывідуальнаму навучанню. У гэты ж час у пачатковых школах былі ўведзены комплексныя праграмы, якія ператваралі выкладанне літаратуры ў ілюстраванне пэўнай грамадска-палітычнай тэмы. І. Замоцін напачатку быў прыхільнікам гэтых новаўвядзенняў, што знайшло адбітак і ў яго працы, аднак не ішоў за імі слепа, бо бачыў недахопы і комплексаў, і Дальтон-плана, якія не давалі належных ведаў па літаратуры. Улічваючы патрабаванні новых праграм, а таксама выкарыстоўваючы вопыт рускіх педагогаў (Я. Стаюніна, П. Астрагорскага), аўтар нарысаў сфармуляваў чатыры асноўныя задачы навучання літаратуры ў школе: 1) развіццё вуснай і пісьмовай мовы; 2) літаратурная начытанасць вучняў; 3) навуковая інтэрпрэтацыя літаратурнага матэрыялу; 4) развіццё літаратурна-творчай самадзейнасці вучняў у навуковым і мастацкім напрамках.

Метадычныя погляды І. Замоціна ў многім адпавядаюць патрабаванням сучаснай школы. Адным з важнейшых прынцыпаў выкладання ён лічыў "навуказгоднасць" (навуковасць).

У той час, калі многія метадысты, прыхільнікі вульгарна-сацыялагічнай сістэмы Ф. Пераверзева, не прызнавалі за літаратуру прыярытэту ў маральным і эстэтычным выхаванні, І. Замоцін вылучыў другі, не менш важны прынцып – прынцып "педагагічнасці", або выхаваўчага навучання.

Каштоўным з'яўляецца і тое, што вучоны крытычна ставіўся да тэматычнага вывучэння літаратуры, выкрываў шкоднасць павярхоўнай ацэнкі твора, лічыў неабходным "падыходзіць да кожнага твора як да мастацкага цэлага, шматбакова і больш паглыблена, і працаваць над літаратурным тэкстам, як самастойным матэрыялам, не наклеіваючы на яго адных і тых жа ярлыкоў у выглядзе шаблонных вывадаў і ацэнак"[7, с. 24], улічваючы пры яго аналізе індывідуальныя і ўзроставыя асаблівасці вучняў. Хібы тэматычнага вывучэння ён бачыў у тым, што часам у школу траплялі далёка не лепшыя ў мастацкіх адносінах творы, якія штучна "прывязваліся" да грамадска-палітычнай тэмы і тым самым не давалі магчымасці па-сапраўднаму рэалізаваць прынцып выхаваўчага навучання. Разам з тым І. Замоцін тэматычнае выкладанне літаратуры ў школе разглядаў як падрыхтоўчы этап да ўспрымання сітэматычнага курса літаратуры на гістарычнай аснове.

Вучоны важнае значэнне надаваў літаратурнаму аналізу, выпрацоўцы ў школьнікаў навыкаў крытычнай ацэнкі прачытанага. Не лічачы патрэбным выкладаць у школе гісторыю эстэтычных тэорый, ён раіў, аднак, пры вывучэнні літаратуры супастаўляць творы, якія адрозніваюцца сваім мастацкім стылем. Пры аналізе асаблівасцей мовы мастацкай літаратуры І. Замоцін прапаноўваў знаёміць вучняў з паэтычнай стылістыкай беларускіх пісьменнікаў, навучыць іх арыентавацца ў жанрах і кампазіцыі твораў. Адначасова ён папярэджаў аб небяспецы звядзення гэтай працы да "механічнага анатаміравання мастацкай

тэхнікі пісьменніка".

I. Замоцін бачыў патрэбу ў сістэматычным выкладанні літаратуры. Сямігодка, якая часова стала асноўным тыпам школы ў 20-я гады, пры лабараторным метадазе навучання не магла даць вучням поўнага ўяўлення пра гісторыю літаратуры. Аднак нават у такіх умовах вопытны педагог быў за разгляд мастацкага твора на фоне агульнага літаратурнага працэсу. У старэйшых класах, пачынаючы з сёмага, ён вылучаў чатыры раздзелы: вусная народная творчасць, старажытная, новая і навейшая літаратура.

У працэсе вывучэння фальклору, на яго думку, школьнік павінен атрымаць веды пра паходжанне народнай слоўнасці, азнаёміцца з яе зместам і мастацкімі формамі. Зусім па-сучаснаму гучыць прапанова I. Замоціна праводзіць параўнальны аналіз беларускага фальклору з эпасам іншых народаў, з такімі творами, як "Песня пра Нібелунгаў", "Калевала". Пры вывучэнні старажытнай літаратуры ён лічыў мэтазгодным аналізаваць не дзелавыя дакументы, а тыя, што маюць пэўную мастацкую вартасць. Нарэшце, прагрэсіўным было меркаванне, у адпаведнасці з якім школа, нягледзячы на непасрэдную сувязь літаратуры з грамадазнаўствам, павінна даць вучням добрую літаратурную асвету і весці гэты курс у храналагічным парадку, каб бачылася яго цэласнасць і гістарычная перспектыва.

Разумеючы, што ў справе літаратурнай адукацыі ў школе нельга абмяжоўвацца толькі класнымі заняткамі, I. Замоцін распрацоўваў і пытанне пазакласнага чытання, якое, па яго меркаванні, павінна быць цесна звязана з сістэмай класнага выкладання літаратуры і дапаўняць яго. Задачай першаступеннай важнасці, на думку вучонага, павінна было стаць складанне праграм пазакласнага чытання, выданне даступных для вучняў зборнікаў з творами беларускай літаратуры і набыццё іх кожнай школьнай бібліятэкай. Для кіраўніцтва і кантролю за пазакласным чытаннем прапаноўвалася звяртацца да гутарак аб прачытаным і вучнёўскіх літаратурных дзённікаў.

Слушныя прапановы выказваў вучоны і наконт абмеркавання твораў, прачытаных самастойна. Найбольш прымальным метадам для гэтай справы ён лічыў з'яўляючую гутарку і дыспут. Таленавіты педагог разумеў, што поспех такіх мерапрыемстваў будзе забяспечаны толькі пры ўмове ўзаемапавагі і ўзаемадаверу паміж вучнямі і настаўнікамі, калі вучні смела могуць выказаць свае думкі, не баючыся быць незаслужана пакаранымі.

Настойліва прапагандуючы дыспут як адзін з аптымальных метадаў аналізу твора, вучоны рэзка крытыкаваў так званыя суды над літаратурным героем, у працэсе якіх абмеркаванне ператваралася ў маралізатарства, а "падсудны" ўспрымаўся як рэальны чалавек, часам як сучаснік, без уліку светапогляду аўтара, канкрэтных гістарычных умоў, нарэшце, мастацкага вымыслу.

I. Замоцін задумваўся над тым, як ажывіць цікавасць вучняў да літаратуры, актывізаваць іх эстэтычны густ, і надаваў у гэтым плане вялікае значэнне выразнаму чытання, чытання па ролях, інсцэніраванню.

Важную функцыю ў адукацыйна-выхаваўчым працэсе, на думку вучонага, павінны таксама выконваць літаратурныя гурткі, экскурсіі, вечары, на якіх вучні не толькі папаўняюць свае веды па праграме, але і знаёмяцца з лепшымі ўзорамі

замежнай і навінкамі роднай літаратуры.

Каштоўнай з'яўляецца сёння распрацаваная І. Замоціным методыка выканання пісьмовых прац. Ён цесна звязваў іх з развіццём мовы, з начытанасцю вучняў, з вывучэннем тэорыі і гісторыі літаратуры. Галоўнае патрабаванне, якое прад'яўлялася да вучнёўскіх пісьмовых практыкаванняў, – гэта свядомае, а не механічнае іх выкананне. Старая школа, заўважыў даследчык, аддавала перавагу механічнаму спісванню з кнігі, дыктантам, пераказам, і як вынік – многія вучні былі пісьменнымі, але нярэдка бездапаможнымі, калі трэба было выказаць на пісьме сваю думку. Не адмаўляючы спісвання, пераказаў, якія ўзбагачаюць лексічны запас, развіваюць памяць вучняў, І. Замоцін адначасова раіў ужо на першым навучальным этапе звязваць механічнае пісьмо са свядомым. Для гэтага рэкамендавалася звярнуцца да пераказаў, якія маюць элементы творчасці: пераказ па плану, пераказ ад імя адной з асоб апавядання, сціслы або пашыраны пераказ. Наступны этап – напісанне невялікіх сачыненняў па аналогіі, з выкарыстаннем названых настаўнікам слоў, складанне некалькіх звязных фраз па карціне. Слушна з'яўляецца прапанова практыкаваць напісанне калектыўных сачыненняў, тэкст якіх запісваецца на дошцы. Такі від практыкавання бывае асабліва да месца тады, калі "арфаграфічныя навыкі яшчэ не вырацаваны і калі спісванне арфаграфічна правільнага тэксту ахоўвае ад памылак вока і руку вучня"[7, с. 86]. І. Замоцін называў і такія працы як сачыненні-апіляцыі, сачыненні-лісты.

Калі пісьмовыя практыкаванні ў малодшых класах у асноўным звязваліся з развіццём мовы, то ў сярэдніх і старэйшых асабліва ўвага надавалася начытанасці. Ставілася мэтай навучыць дзяцей пісаць розныя віды літаратурных сачыненняў: апісанне, апавяданне, разважанне, характарыстыка. Вучоны-метадыст раіў абавязкова знаёміць вучняў з усімі відамі літаратурных сачыненняў, але, кіруючыся тым, што ў кожнага школьніка ёсць свае індывідуальныя схільнасці, лічыў немэтазгодным прымушаць дзяцей усе іх асвойваць. Найлепш, на яго думку, калі настаўнік прапануе некалькі тэм, а вучань выбера і тэму, і форму яе асвятлення ў адпаведнасці са сваімі інтарэсамі і здольнасцямі.

Як бачым, многія палажэнні пра методыку выкладання літаратуры, выказаныя Іванам Іванавічам Замоціным, можа ўзяць на ўзбраенне і сучасны настаўнік-філолаг.

НОВАЯ КАНЦЭПЦЫЯ ЛІТАРАТУРНАЙ АДУКАЦЫІ Ў РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ

Канцэпцыя рэфармавання літаратурнай адукацыі была распрацавана навукоўцамі Нацыянальнага інстытута адукацыі сумесна з выкладчыкамі Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. Першы варыянт яе быў надрукаваны 31 ліпеня 1991 года ў "Настаўніцкай газеце", другі – выдадзены асобнай брашурай ў 1996 годзе [12].

Неабходнасць рэфармавання літаратурнай адукацыі ўзнікла яшчэ ў 80-х гадах па шэрагу прычын:

– у Беларусі, як і ў іншых рэспубліках Савецкага Саюза, не было адзінай